

DIDAKTIKA ČESKÉHO JAZYKA

OKRUHY PRO DOMÁCÍ PŘÍPRAVU S OSNOVOU A STUDIJNÍMI ZDROJI

3. TRADIČNÍ VYUČOVACÍ METODY V HODINÁCH ČESKÉHO JAZYKA

- Vymezení termínu „vyučovací metoda“.
- Klasifikace tradičních vyučovacích metod, jejich využití v hodinách českého jazyka (včetně uvedení výhod a nevýhod těchto metod).
- <https://didaktikamj.upol.cz/index.php/didaktika-cj/vyucovaci-metody> (jen úvod s obecným vymezením problematiky metod, ne klasifikaci)
- <https://didaktikamj.upol.cz/index.php/didaktika-cj/vyucovaci-metody-v-cj> (oddíl Tradiční metody)

Vymezení termínu „vyučovací metoda“

- **VYUČOVACÍ METODA** je „koordinovaný systém vyučovacích činností učitele a učebních aktivit žáka, který je zaměřen na dosažení učitelem stanovených a žáky akceptovaných výukových cílů“ (Maňák, 1990).
- Vyučovací metody stanovují, jak bude přistupováno k vzdělávacímu obsahu, jaké budou postupy práce učitele i žáků.
- Vyučovací metoda je cesta vedoucí k osvojení nových poznatků, postup, jak si poznatky fixovat a prohlubovat.
- Metody jsou také nástrojem diagnostiky a hodnocení výsledků výchovně-vzdělávací činnosti.
- Vyučovací metody řadíme mezi **nemateriální didaktické prostředky**.

Klasifikace tradičních vyučovacích metod, jejich využití v hodinách českého jazyka

- A) Tradiční metody (metody slovní, metody názorně-demonstrační, metody dovednostně-praktické)
- B) Aktivizační metody
- C) Komplexní metody

A) Tradiční metody

a) Metody slovní

○ VYPRÁVĚNÍ

- Jedná se o metodu monologickou.
- **Motivačním vyprávěním** usilujeme o oživení dřívějších zkušeností žáků, nebo o upoutání pozornosti vyprávěním neznámého zajímavého příběhu.
- Vyprávění můžeme využít i **ve fázi předávání nových poznatků**. Poznatky zakomponované do emotivního příběhu si žáci dokáží živěji představit (např. vyprávění historické události, pověsti atd.).

○ VYSVĚTLOVÁNÍ (VÝKLAD)

- Vysvětlování patří k nejdůležitějším monologickým metodám a k nejdůležitějším vyučovacím metodám vůbec.
- **Učitel, který tuto metodu neovládá, je málo úspěšný při předávání vědomostí i dovedností, což lze považovat za zásadní problém.**
- Při vysvětlování by měl učitel formulovat myšlenky jasně, srozumitelně a měl by se vyhýbat složitým větným konstrukcím.
- Vysvětlování se však netýká jen nových poznatků, promítá se také do všech činností spojených s organizací žáků, ať už jde o zadávání úkolů, koordinaci činností či sdělování pravidel chování při realizaci činností.
- Zmatený učitel = zmatení žáci. Nesrozumitelnost pokynů zde přitom může mít velmi vážné následky, jako je např. ohrožení bezpečnosti a zdraví žáků!

DIDAKTIKA ČESKÉHO JAZYKA

OKRUHY PRO DOMÁCÍ PŘÍPRAVU S OSNOVOU A STUDIJNÍMI ZDROJI

- **Jak by mělo vysvětlování vypadat?**
 - Mělo by obsahovat jen nezbytné informace a mělo by jich být jen tolik, kolik jich jsou žáci schopni vstřebat.
 - Informace by měly být řazeny v logickém sledu. Nejdůležitější informace je třeba zdůraznit, vizualizovat atd., méně srozumitelné informace konkretizovat pomocí příkladů
 - Mělo by operovat se známými poznatky žáků.
 - Měl by být používán jazyk žákům srozumitelný, bez zbytečných cizích slov či odborných termínů. Nezbytné odborné termíny vysvětlujeme. Opakovaně ověřujeme, že jim žáci rozumí.
 - Volíme spíše kratší věty.
 - Mělo by být pronášeno klidným hlasem, trpělivě a v přiměřeně pomalém tempu.
 - Důležitá je také působivost výkladu a nadšení, které do vysvětlení (výkladu) učitel vkládá, vytríbenost jeho řečnického projevu, vtip.
 - Učitel by měl neustále sledovat reakce žáků, průběžně sledovat pochopení.
 - Odkazovací výrazy typu „to“, „oni“ apod. způsobují nejasnosti, proto bychom se jich měli vyhýbat.
 - Na závěr výkladu by mělo proběhnout shrnutí podstatných informací.
- **Výhody:** Jedná se o rychlou metodu seznámení s učivem.
- **Nevýhody:**
 - Učitel nemusí mít dostatečnou zpětnou vazbu od žáků, proto přiměřenost svého vysvětlování (výkladu) jen odhaduje.
 - Žáci nejsou aktivně zapojeni, výklad proto pro ně může být náročný na pozornost (více než jiné metody). Někteří žáci na základní škole jsou schopni plně se soustředit jen 5 minut (žáci s poruchou pozornosti ještě méně), na vysoké škole 15–20 minut, pak jejich pozornost upadá.
- Vysvětlování bývá často spojeno s jinými vyučovacími metodami, především s metodami názorně-demonstračními či dovednostně-praktickými, a to zejména v situaci, kdy jsou přibližovány informace abstraktní nebo jinak komplikované (např. hodně kroků v pracovním postupu, které je třeba provést v časové souslednosti).
- **METODA OTÁZEK A ODPOVĚDÍ**
 - Tato metoda patří k nejčastěji využívaným vyučovacím metodám dialogickým.
 - **Výhody:** Obliba metody spočívá ve variabilitě i v jisté nenáročnosti (zejména časové, organizační a materiální).
 - **Nevýhody:**
 - Relativně nízká efektivita. Pokud na dotaz učitele odpovídá jeden vybraný žák, pak to znamená, že ostatní žáci jsou v danou chvíli jen pasivními příjemci odpovědi, nebo jsou zcela neaktivní a do činnosti nezapojení.
 - Nabízí se např. varianta písemné odpovědi (žáci napíší svou odpověď na papír či mazatelnou tabulku), odpověď může být zachycena na pomůcce, kterou žáci zvednou na signál učitele (např. kartičku s I/Y), nebo ji vyjádří domluveným pohybem opět vykonaným na signál učitele (svým tělem znázorní např. I/Y

DIDAKTIKA ČESKÉHO JAZYKA

OKRUHY PRO DOMÁCÍ PŘÍPRAVU S OSNOVOU A STUDIJNÍMI ZDROJI

○ ROZHOVOR

- V jazykovém i jiném vyučování často zařazujeme slovní dialogickou metodu rozhovoru.
- **Výhody:**
 - Oproti monologickým metodám je zde nabídnut větší prostor aktivitě samotných žáků.
 - V rozhovoru se opíráme o dosavadní zkušenosti žáků, což je velmi důležité vzhledem k motivaci
 - Formulací myšlenek žáci rozvíjí své komunikační kompetence, tříbí si jazykové prostředky, vyjadřovací plynulost atd.
- **Nevýhody:**
 - Pro učitele je však vedení dialogu poněkud složitější, neboť musí být schopen plynulě reagovat na žáky.
 - Učitel je obvykle tím, kdo rozhovor vede, a má zodpovědnost za to, že rozhovor dospěje k vytyčenému cíli.
 - Problémem může být u rozhovoru také dodržení stanovené časové dotace.
- Aby bylo možné s žáky rozhovor vést, je třeba je seznámit s pravidly rozhovoru a důsledně dohlížet na jejich dodržování.
- Při formulaci pravidel rozhovoru se proto můžeme opřít o zkušenosti žáků a zapojit je do tvorby pravidel.
- **Motivační rozhovor** má podobnou funkci jako motivační vyprávění, liší se však formou, která je zde dialogická.
- Při vyvozování nových poznatků či jejich fixaci často využíváme **řízený rozhovor**. Učitel pomocí přesně volených otázek navádí žáky ke konkrétním poznatkům, k formulaci konkrétních myšlenek.

○ METODA PRÁCE S TEXTEM, S KNIHOU

- Jedná se o tradiční slovní metodu, která je stále hojně využívána.
- Práce s textem je vhodná k přenosu informací, text se stává **zprostředkovatelem vědeckého poznání**, který je uzpůsoben pro konkrétní věkovou skupinu žáků.
- Je to také nástroj, který využíváme k nácviku práce s textem, tedy k **rozvoji čtenářské gramotnosti** pomocí různých čtenářských strategií. V literární výchově, kde se pracuje zejména s texty čítankovými či vybranými knihami z krásné literatury, je práce s textem navíc **nabídkou doporučených čtenářských textů, ukázkou kompozice jazykových prostředků a prostředkem předávání estetických hodnot či ponaučení**.
- Žáci mají aktivitou rozvíjet svou schopnost práce s informačními zdroji, s informacemi a budovat své kompetence k učení.
- Například pokud žák má aktivitou rozvíjet svou schopnost práci s textem a budovat své kompetence k učení. Je to spíše příhodnější v hodinách přírodovědy, kdy je potřeba a smysluplnost aktivity.
- Současně však také přibývají žáci, jež jsou pro čtení hůře vybavení (např. žáci s různými poruchami – dyslektici, žáci s ADD, ADHD atd.). Pro tyto žáky je metoda práce s textem přirozeně náročnější než pro ostatní.
- Metoda práce s textem zahrnuje také **čtení instrukcí k úkolům**.

DIDAKTIKA ČESKÉHO JAZYKA

OKRUHY PRO DOMÁCÍ PŘÍPRAVU S OSNOVOU A STUDIJNÍMI ZDROJI

○ DISKUZE, DEBATA

- Obě tyto metody jsou sice na 1. stupni ZŠ použitelné, ale patří spíše k náročnějším metodám, proto se nevyužívají nijak často.
- Obvykle je používáme spíše v tématech, které se týkají názorů, postojů a hodnot než faktických znalostí, a to v situaci, kdy se chceme s těmito názory, postoji a hodnotami žáků seznámit, chceme je u žáků utvářet, nebo chceme, aby je žáci sami posuzovali u jiných.
- Obě tyto metody jsou komplikované jak pro žáky, tak pro učitele, proto je důležitá dobrá příprava a promyšlení průběhu:
 - Je třeba zvolit vhodné téma, ideálně téma, se kterým mají žáci nějaké zkušenosti, aby k němu měli co říct.
 - Obě tyto metody vyžadují dodržování určitých pravidel, která je třeba promyslet, např. Neskáčeme si do řeči. Tolerujeme jiný názor. Netolerujeme osobní útoky. Mluvíme tak dlouho, abychom nechali prostor k vyjádření i ostatním atd. Diskuze a debata vyžaduje bezpečné prostředí, v němž se žáci nemusí bát říci svůj názor.
 - Zvážíme, v jakém formátu diskuze či debata proběhne. Ideální jsou méně početné skupiny. Ve velkých skupinách se komunikuje obtížně, protože žáci nemají dostatek času k vyjádření. Zájem žáků vyjádřit se před velkým množstvím lidí je také nižší. Pokud je skupin více, můžeme na závěr porovnávat, k jakým závěrům jednotlivé skupiny dospěly a jaké argumenty je k tomu vedly.
 - Promyslíme, jak diskuzi či debatu uzavřít, jaké bude její vyústění.
- V českém jazyce na 1. stupni můžeme obě tyto metody využít více v literární výchově, např. při rozboru chování literární postavy. Obě metody mohou být využitelné také v jiných naučných předmětech. Ať už tyto metody využijeme kdekoli, vždy jimi směřujeme zároveň k rozvoji komunikačních kompetencí žáků.

b) Metody názorně-demonstrační

- Názorně-demonstrační metody jsou takové metody, kdy něco ukazujeme, znázorňujeme, předvádíme atd.
- Často jsou spojovány s metodami slovními, a to v situacích, kdy je pro žáky složité si slovně prezentované poznatky představit
- Vizuální ztvárnění **pomáhá abstraktní představu žákům konkretizovat**, čímž dochází k výraznému zjednodušení jinak složitých myšlenkových operací.
- Žáci tak mohou zvládat úkoly, které by bez vizuálních pomůcek nebyli schopni na své úrovni schopni řešit.
- Obrázky a další vizuální materiály jsou tedy v tomto období nezbytné! Žáci musí operovat s abstraktními symboly (písmena, číslice, symboly).
- Řada pedagogů (včetně Komenského) poukazuje na to, že vytváření názorných představ má kromě pochopení problematiky vliv také na její **zapamatování**, neboť zapojením vnímání získáváme vjemy, které jsou lépe fixované a dokážeme si je vybavit.
- Metody názorně-demonstrační tak naplňují jednu z nejdůležitějších didaktických zásad, zásadu názornosti.

DIDAKTIKA ČESKÉHO JAZYKA

OKRUHY PRO DOMÁCÍ PŘÍPRAVU S OSNOVOU A STUDIJNÍMI ZDROJI

- **DEMONSTRACE PŘEDMĚTŮ A JEVŮ A JEJICH POZOROVÁNÍ**
 - Demonstrace je **metoda názorného předvádění jevů**, které žáci **pozorují**.
- **PRÁCE S OBRÁZKEM**
 - K velmi hojně využívaným metodám názorně-demonstračním patří práce s obrázkem.
 - **Kódování informace slovem i obrazem** využíváme např. při rozvoji slovní zásoby, kde obrázek žákovi pomáhá upřesňovat věcný význam slova.
 - Obrázky jsou velmi důležité při využití metody indukce, kdy žáci samostatně objevují nové poznatky. Obrázky pomáhají konkretizovat, spojit si obrázek se slovem. Déle si pojmy uchovávají v hlavě.
- **INSTRUKTÁŽ**
 - Instruktaž je názorně-demonstrační metoda, která **spojuje vnímání a pozorování s nácvikem dovedností**.
 - Smyslem této metody je seznámit žáky se správným provedením dovednosti, řešením atd., které pak mají žáci napodobovat.
 - Před instruktaží je třeba zajistit, aby všichni žáci optimálně viděli, co bude učitel předvádět (žáci se mohou přemístit blíž k učiteli, učitel může instruktaž předvádět na tabuli, promítnout ji pomocí projektoru, ukázat ji na monitoru počítače atd.). Dále je třeba zajistit, aby žáci věnovali instruktaži pozornost.
 - Instruktaže obvykle spojujeme se vysvětlením. Komentujeme jednotlivé kroky, které děláme, upozorňujeme, na co si dát pozor, zdůrazňujeme důležité informace, které by měli žáci fixovat, ověřujeme, zda žáci postupu rozumí atd.
 - Učitel by neměl zapomínat na to, že demonstrace vlastně provádí neustále, i když se o to vědomě nesnaží. Ať už dělá cokoli, žáci ho pozorují a napodobují.

c) Metody dovednostně-praktické

- Jedná se o způsob výuky, při níž si žáci osvojují různé dovednosti.
- Některé metody jsou proto totožné s metodami názorně-demonstračními, avšak rozdíl je v jejich v zacílení.
- Zatímco cílem metod názorně-demonstračních je prezentovat správné provedení nějakého výkonu (dovednosti), což realizuje především učitel, u metod demonstračně-praktických jde o nápodobu těchto výkonů (dovedností) žáky.
- Při manipulaci s nejrůznějšími předměty dochází k **zapojení motoriky**, aktivuje se **hmatová paměť**, žáci mají možnost větší pohybové aktivity, čímž **je předcházeno únavě a ztrátě pozornosti** při učení, která se při vhodné aplikaci těchto metod naopak spíše aktivizuje.
- **MANIPULOVÁNÍ S PŘEDMĚTY**
 - Manipulaci se skutečnými předměty postupně doplňujeme manipulací s hračkami, stavebnicemi, maketami modely atd.
 - Zrakovou analýzou těchto předmětů, ale také skutečnými rozkládáním a skládáním děti zjišťují, jak věci fungují.
 - Ve školním prostředí k nim dále přidáváme žakovské pomůcky. Jsou jimi např. nejrůznější kartičky s obrázky či texty, jejichž uspořádáváním žáci získávají nové poznatky o vzájemných vztazích zobrazených skutečností, či si tyto znalosti jednoduše procvičují.